ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

78

'ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ-ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ'

ਖਾਲਸਾ ਨਿਰੂਪਣ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ ।

25 ਪੈਸੇ

ਖਾਲਸਾ ਨਿਰੂਪਣ

ਜਦੋਂ ਬਲਵਾਨ, ਜਾਬਰ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬਣ ਜਾਣ ਅਤੇ ਬਲਹੀਨ ਗਰੀਬ, ਕਾਇਰ ਤੇ ਛੋਟੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ, ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸਮਚੇ ਤੌਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਤੇ ਆਚਰਨਹੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਧਰਮ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲਵੇ, ਜਦੋਂ ਮਨੁਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਓਪਰਾ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚਲੀ ਸਾਝ ਤੇ ਮੈਤਰੀ ਭਾਵ ਨ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਸਮਝੋ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਸ ਥਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਜੁਗ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸਾਧਨ ਨਾਮ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ, ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਸਤਿਨਾਮ ਕਾ ਚੱਕਰ ਫਿਰਾਯਾ।' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਤਿਨਾਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਆ ਗਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਥਾਈਂ ਰਵਿਆ ਤਕਿਆ, ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ, ਓਹ ਨਿਰਵੈਰ ਤੇ ਨਿਰਭਉ ਹੋ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ, ਓਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਹੋ, ਮੈਂ ਭੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਇ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਓਹੋ ਤੁਹਾਡਾ ਰੂਪ ਰੰਗ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਕਰਮ, ਓਹੋ ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਕਰਮ, ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਤ, ਤੁਹਾਡੀ ਕ੍ਰਿਤ, ਮੇਰੀ ਰਹਿਣੀ ਤੁਹਾਡੀ ਰਹਿਣੀ, ਮੇਰਾ ਉਦੇਸ਼ ਤੁਹਾਡਾ ਉਦੇਸ਼, ਤੁਸੀਂ ਮੈਥੋਂ ਵਖ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਦਾ ਸੰਗ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰਨ, ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਉਣਾ ਧਰਮ ਲਈ, ਜੂਝ ਮਰਨਾ ਧਰਮ ਲਈ, ਤੁਸਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ 'ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ', ਜਿਸ ਅੰਦਰ 'ਸਾਧ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਫਿਰਹਿੰ', ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੰਜਾਵੇ ਨਾ, ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਦੀਨ ਦੁਖੀ ਨ ਰਹੇ—'ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਵੁਠੀਆ' ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਮਿਟ ਜਾਏ, 'ਨ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਾਹਿ ਬਿਗਾਨਾ'—ਐਸਾ ਰਾਜ ਭਾਵੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ, ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫੁਰਮਾਨ : ਯਾਦ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਮਨੁਖ ਮਾਤਰ ਦੀ, ਹਾਂ ਫਿਰ :

'ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ ਆਕੀ ਰਹੇ ਨਾ ਕੋਇ'

ਇਉਂ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਆਦਰਸ਼ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਸਿਖਰ ਸੀ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘਾਲੀਆਂ ਅਦੁਤੀ ਘਾਲਣਾਂ ਦਾ। ਐਸੇ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ :— 'ਪ੍ਰਭ ਮਹਿ ਮੈ ਮਹਿ, ਤਾਸ ਮਹਿ ਰੰਚਕ ਨਾਹੀ ਭੇਦ'

ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਨਹੀਂ, ਸੰਗਠਨ ਨਹੀਂ, ਮਜ਼ਹਬ ਨਹੀਂ, ਕੌਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮੂਹਕ ਜੀਵਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਤੇ ਰਹਿਤ ਇਸ ਟ੍ਰੈਕਟ ਵਿਚ ਉਲੀਕਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਉਲੀਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਭੂਤ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿਖ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਤ੍ਰੈ-ਕਾਲ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖੀ ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਹਰ ਹਮੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਅਜੇਹਾ ਸਦੈਵੀ ਲੋੜੀਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਮਿਲਾਵਟ ਰਹਿਤ ਹੋਂਦ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਲਈ ਏਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿੰਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਤੇ ਖੁਰਾਕ। ਏਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ :— 'ਜਬ ਲਗ ਰਹੈ ਖਾਲਸਾ ਨਿਆਰਾ, ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਉ ਮੈਂ ਸਾਰਾ'

ਨੋਟ :—ਇਹ ਲੇਖ **'Institute of gurmat Studies'** ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੈਂਪ ਸਮੇਂ ਮਿਤੀ 12-10-72 ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਕੱਤਰ

੧੬

Concept of the Khalsa

ਖਾਲਸਾ ਨਿਰੂਪਣ

ਸਮੁਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਅਥਵਾ ਸੰਨ 1469 ਤੋਂ 1708 ਦਾ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਹਥ ਰਹਿ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਅੰਦਰ ਦੇਸ ਦੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਤੁਰਕੀ ਜਾਂ ਫਾਰਸੀ ਬਣੀ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਲਿਖ ਪੜ੍ਹ ਤੁਰਕੀ ਤਥਾ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਬਲਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੁਰਕੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਬਦ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਆ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਖਾਲਸਾ' ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਰਥਾਤ (Royal) ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਹਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਤਥਾ ਸਰਵਿਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸਿਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਛ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਰਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਓਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

'ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਜਨ ਭਏ ਖਾਲਸੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਲਿਵ ਲਾਗੀ'

ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲਗ ਗਈ ਓਹ 'ਖਾਲਸੇ' ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਨ 1699 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ 'ਦੂਜੇ' ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗੁਰ ਸੰਗਤ ਕੀਨੀ ਖਾਲਸਾ' ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਸਾਂ ਇਸ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸਾਧੂ ਟੀ.ਐਲ. ਵਿਸਾਵਨੀ ਨੇ ਆਪਨੀ ਪੁਸਤਕ 'In the Sikh sanctuary' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :—

'To convert every Sikh into a Singh--in that one line is summed up to my mind--the message of the Guru'

ਵਿਸਵਾਨੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹਰ ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣਾ ਦੇਣਾ' ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਇਕ ਸਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਤਤ ਭਰਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

'ਖਾਲਸਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜੋ ਸਮੁਚਾ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿੱਤ ਵਾਚਨ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਓਹ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਨਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਫਰੋਲਨੇ ਪੈਣਗੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜੋ ਚਿਤਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਅੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੋ ਮੁਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਅਸਲ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਸਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂ, ਬੋਧੀ ਜਾਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਲਮੀ ਲਿਤਾੜ ਨਾਲ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਸਾਹਸ ਹੀਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਤੇ ਵਰਣ ਵੰਡ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਦੇਵ ਪੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਅਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਵਿਖੇਪਤਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਖੂੰਹਦੀ ਸਤਿਆ ਭੀ ਹਰ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਤੇ ਪੂਜਯ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦਾ ਆਸਰਾ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਇਤਾਇਤ (ਗੁਲਾਮੀ) ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਨਾ ਖਾਣ ਪਹਿਨਣ, ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਧਰਮ ਸਭ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਲਏ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਨੇ ਸ੍ਵੈਮਾਨ ਤੇ ਸ੍ਵੈਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪਕੀ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਟੂਕ ਮਾਤਰ ਕੁਝ ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਥਨ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

(i) 'ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ' ਅਰਥਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਨਾ ਪੁਰਾਣਾ ਝਟਕੇ ਦੁਆਰਾ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਝਟਕੇ ਹੋਏ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਮਾਸ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਕਲਮੇ ਦੁਆਰਾ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰੇ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੀਤਾ ਸੀ।

(ii) 'ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ'—ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਣਤ ਨੀਲ ਰੰਗ ਕਪੜੇ ਪਹਿਣ ਕੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨੂਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੈਂਟ ਕੋਟ ਤੇ ਨਕਟਾਈ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕਾਂਗ੍ਰਸ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਗਾਂਧੀ ਟੋਪੀ ਅਤੇ ਖਦਰ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਬਸਤਰ ਹਨ।

(iii) 'ਘਰ ਘਰ ਮੀਆਂ ਸਭਨਾ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ' ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਮਤ ਅੰਦਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਹਿਮਣਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਤੁਰਕੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲੀਤਾ ਸੀ।

(iv) 'ਖਤ੍ਰੀਆਂ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ' ਵਰਣ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਖਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਮ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਣਾ ਤੇ ਵੈਰੀ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਰਖਿਆ ਦਾ ਕਰਮ ਛਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵੈਰੀ ਮਲੇਛਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਵਰਤਨ ਵਿਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਵਾਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

(v) 'ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ' ਅਰਥਾਤ ਸਾਰੀ ਮਹਕੂਮ ਜਨਤਾ ਮੁਰਦੇ ਸਮਾਨ, ਸਾਹਸ ਹੀਨ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਹੋਈ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਚਿਲਮਾਂ ਭਰਦੀ ਸੀ।

(vi) ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

'a Name without Content, a museum of beliefs, a medley of rites, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਨਿਰਾਰਥਕ ਸੰਗਿਆ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਚਿੱਤਰਸ਼ਾਲਾ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਗੋਰਖ ਧੰਦਾ' ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Indian Philosophy. ਦੇ ਸਫ਼ਾ 92 ਤੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਇਉਂ ਭੀ ਵਰਨਿਆ ਹੈ: 'Hinduism has come to mean a hetero-genous mass of philosophies, religions, mythologies and magics' ਅਰਥਾਤ 'ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਦਰਸ਼ਨਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਤੇ ਜਾਦੂ ਟੂਣਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'

(vii) ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪੀ: ਹਾਰਡੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Historians of Medieval India ਦੇ ਸਫ਼ਾ 114 ਤੇ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

'Non-Muslims (are) the furniture and properties for the stage, on which the drama of the Muslim Destiny in Hindustan .... is played. The Hindus are ....the passive material, on which the Muslims impose their will. It is the function of the Hindus to provide opportunities for the practice of Muslim virtue........they are never interesting in themselves but only as converts, as capitation tax payers or as corpses.'
ਅਰਥਾਤ 'ਗੈਰ ਮੁਸਲਮ ਜਨਤਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਰੰਗ ਮੰਚ ਉਤੇ ਜਿਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਉਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸਾਮਗਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਉਸ ਨਿਰਜਿੰਦ ਸਮਾਨ ਜੇਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀ ਕੇਵਲ ਐਸੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਜ਼ੀਆ ਵਸੂਲਿਆ ਜਾਵੇ—ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਨਿਰੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਹਨ।'

ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਕਸ਼ਾ ਅਸਲ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਮਨ ਮੰਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ, ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੀ ਉਸ ਬਾਰੇ 'ਨਾ ਗੁਫਤਾ ਬਿਹ' ਕੁਝ ਨ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਜਾਣੂੰ ਭੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਾਕਫ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਿਹੋ ਜਹੀ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਮਹਕੂਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਉਪਰ ਵਰਨੀ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਜਨਤਾ ਦੀ ਏਨੀ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਏਨਾ ਨ ਹੋਵੇ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਦੋ ਟੂਕਾਂ ਦੇ ਦੇਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ :

(i) ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

(ੳ) 'ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਂਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ—ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ
ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਓ–ਰਤ ਪਿਤ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟ ਜਾਹੋ'

(ਅ) 'ਕਲ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹਿ ਚੜਿਆ
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ। ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ।' (ਵਾਰ ਮਾਝ)

(ii) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :
'ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ–
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨ ਕੂੜ ਕੁਸਤ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ...
ਕਾਜ਼ੀ ਹੋਇ ਰਿਸ਼ਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹਕ ਗਵਾਈ
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਊ ਜਾਈ
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜਗ ਮਾਹੀ'

ਉਕਤ ਸਾਰੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁਚਾ ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਅਤਿ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਅੰਦਰ ਰੁੜ੍ਹ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਪਰਜਾ ਉਕਾ ਹੀ ਸਾਹਸਹੀਨ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਸਾਈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਹੀਨ ਹੋਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੋਹ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਅੰਧਕਾਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਲਭਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਆਮ ਜਨਤਾ (Masses) ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈ ਹੇਠ ਦਬੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭੈ, ਪੂਜਯ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਭੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਤਥਾ ਹੋਰ ਉਚੀ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਭੈ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਜੇਹੇ ਡਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪਨ (Inferiority complex) ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਹੋਣਾ ਭੀ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਭੀ ਉਚ ਜ਼ਾਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਹਿਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਛੂਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਗੋਇਆ ਕਿ ਬਿਧਾਤੇ ਨੇ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਥੇ ਨੀਚ ਤੇ ਅਛੂਤ ਹੋਣਾ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਕਾਰ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰਖਣਾ ਹੀ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਅਪਰਾਧ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਅਵੱਗਿਆ ਮਹਾਨ ਅਪਰਾਧ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ

ਸੀ ਪਰ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਛੋਟਾ ਪਨ (Inferiority complex) ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਰਾਜ ਭੈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਡਰਾਂ ਨੇ ਪਰਜਾ ਉਪਰ ਐਸੀ ਮੁਰਦੇਹਾਨੀ ਵਰਤਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਸ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਫਲ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜ ਮਦ ਅੰਦਰ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਜ਼ਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਨਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਜਬਰ ਅਧੀਨ ਪਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਸਾਧਨ ਕੀਤੇ ਜੋ ਪਰਚਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਅੰਦਰ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਨੇੜਤਾ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਯਥਾ ਬਹੁਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਅਡੋ ਅਡ ਠਾਕਰ ਪੂਜਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਨਿਰਅਕਾਰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣਾ, ਜ਼ਾਤ ਵਰਣ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਕਰਨਾ, ਹਥੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਬੇਅਰਥ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਮਾਤਰ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਸਮਾਨ ਥਾਂ ਦੇਣਾ, ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਮਸੀਤ ਅੰਦਰ ਸੀਮਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਮਾਤਰ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਗ ਨਿਸਚੇ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬ੍ਰਿਜੀ ਆਦਿ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਲਾਉਣਾ ਅਥਵਾ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨੀਯਤ ਕਰਨਾ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਤੇ ਦੁਰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਅਤਿ ਵਡੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ, ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਅਧੋਗਤੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਆਪ ਨੇ ਨਿਰਾ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ :—

'ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ ॥
ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਬਲਕਿ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਜਿਹੇ ਉਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਧਨਾਢ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਛਡ ਕੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਤਰਖਾਣ ਦੀ ਸੁਕੀ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਠੀਕ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਆਪੂੰ ਉਚੀ ਬੇਦੀ ਖਤਰੀ ਕੁਲ ਦੇ ਜੰਮੇ ਜਾਇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਭਰ ਦੇ ਸੰਗੀ ਮਰਦਾਨਾ ਮਰਾਸੀ, ਬਾਲਾ ਜਟ, ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ ਅਤੇ ਸੀਹਾਂ ਛੀਂਬੇ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨਿਆਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਿੰਨੇ ਭੀ ਨਿਆਰੇ ਹੋਣ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜੋ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ (Individuality) ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਕੇ ਨਹੀਂ

ਕਰਦੀ ਉਹ ਪੌਣ ਦਾ ਝੌਕਾ ਜਾਂ ਹਵਾਈ ਗੱਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ: ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Evolution of the Khalsa' ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ ਦੇ ਸਫ਼ਾ 147 ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

'The supreme need of the moment was to clothe the Guru's message with some distinctive emblems, which might give it an individuality of its own. Moreover certain characteristics of Hinduism made such a course all the more imperative. It is important to remember that Hinduism has no cut and dried creed and that it never prescribes the same mode of worship for everybody. Broadly speaking Adhikara or aptitude has always been regarded as a factor in the prescription of Hindu religious duties, and opinions have generally been tolerated almost to any extent provided certain social usages were not wantonly violated. Under the circumstances it was not at all difficult for Hinduism to accommodate the followers of Nanak within its fold and absorb them totally in time.......As the form has a tendeney to get the better of the spirit,it is quite conceivable that Guru Nanak's efforts might easily have been dissipated. In order that the influences started by Guru Nanak might continue to work, it was essential that those influences should be perpetuated, and paradoxical as it may seem, new forms forged in order that the spirit might not disappear.'

ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਮੰਗ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਿਆਰਾ ਰੂਪ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਹੋਂਦ ਉੱਘੜ ਤੇ ਪਰਤਖ ਹੋ ਸਕੇ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਿਜੀ ਖਾਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਵਡੀ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਗਿਣੇ ਮਿਥੇ ਤੇ ਬਝਵੇਂ ਨੀਯਮਾਂ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਨਾ ਇਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਤੇ ਡੰਡਉਤ ਬੰਧਨਾ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਹੁ ਰੀਤ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਕੁਝ ਪਰਚੱਲਤ ਸਮਾਜਕ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਤਰੋੜ ਮਰੋੜ ਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਧਾਰਮਕ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਵਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਸਹਿਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਹਾਲਾਤ ਅੰਦਰ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ.........ਚੂੰਕਿ ਮਨੁਖ, ਅੰਦਰਲੀ ਮਾਨਸਕ ਦਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਰਹਿਣੀ ਤੇ ਰੂਪ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਕਾਇਲ ਹੈ ਇਹ ਗਲ ਸਮਝਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਸਫਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਰਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪੈ ਰਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਪਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ

ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗਲ ਕਿੰਨੀ ਅਣੋਖੀ ਤੇ ਉਲਟੀ ਲਗਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕੇ।

ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਬੈਨਰਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਦੇਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਓਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੀ ਜਗਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਦਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਉਤੇ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਛਾਏ ਬ੍ਰਹਿਮਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਇਕ ਕਾਰੀ ਸੱਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਆਮ ਜਨਤਾ ਲਈ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਅਗਿਆਤ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਡਿਆਈ ਇਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਉਪਰ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (Hindu priestly class) ਦਾ ਦਬਾ ਟੁਟ ਗਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਕਲੇਸ਼ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਭਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ 'ਜੀਅ ਕੀ ਬਿਰਥਾ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰੁ ਪਹਿ ਅਰਦਾਸ ਕਰ।' ਹਰ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਸ ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਸੁਖ ਰਖੇ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਆਪਣੀ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੰਗੇ। ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਉਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਛਾਪ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਕੁਝ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਿਆਰੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਸਮੁਚੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਸੋਨੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਬੈਨਰਜੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

'The appeal of the hymns was certainly more direct because it came in a language, which all could understand, and the new script made it doubly so, because it served as a constant momento to the followers of the Guru of their distinctiveness and solidarity. .... Guru Angad had forged a weapon which proved to be of unforeseen possibilities in a variety of other ways. He had succeeded in giving a sort of local habitation and a name to the mission of Nanak.'

(ਗੁਰੂ ਦੇ) ਸ਼ਬਦ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਚੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਐਸੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਓਹ ਸਾਰੇ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਲਿਪੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਹੋਰ ਦੂਹਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ

ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਤੇ ਜੋੜ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਿਤਾਉਣੀ ਦੇਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ...... ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਹਥਿਆਰ ਘੜ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕਈ ਹੋਰ ਵਖੋ ਵਖ ਝੂੰਗਿਆਂ ਨਾਲ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲੈਆਂਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿਤ ਚੇਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਓਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਡਰਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਥਾਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਸਨ।

ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਆਰੀ ਲਿਪੀ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਸਾਰ ਨੇ ਇਕ ਵੰਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (Priestly class) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੰਜੋੜਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕੁੱਲ ਭੈ ਤੋਂ ਭੀ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਦੇ ਉਚੀ ਕੁੱਲ ਹੋਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਦਮ ਨੇ ਲੋਕ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਅੰਦਰ ਉਸ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦਾ ਨਿਗਰ ਮੁਢ ਬਧਾ ਜੋ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣਾ ਆਪ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ।

ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਜਦ ਕਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ, ਇਨਕਲਾਬ ਜਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਈ ਉਸ ਦੇ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਕੋਈ ਦਾਹਵੇਦਾਰ ਜਾਂ ਮੁਦਈ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋਰ ਹਮਖਿਆਲ ਲੋਕ ਇਕਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ੨ ਉਸ ਖਿਆਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਆਰਾ ਸੰਗਠਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਜਾਂ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਇਉਂ ਹੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਲਿਤੜੀ ਹੋਈ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਏਧਰੋਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਆਉਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝੁਕਾ ਇਸ ਵੰਨੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਨੇੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਇਕੋ ਜਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਬੈਠਕ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪਾਣ ਇਕੋ ਥਾਂ ਅਤੇ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਣ, ਭਾਵਨਾ ਇਕ ਹੋਵੇ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਕੋ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਅਜੇਹੀ ਇਕ ਸਾਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਆਰੀ (distinct) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ੨ ਇਹ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਧੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋੜ (Solidarity) ਨਿੱਗਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਆਰੀ ਰਹਿਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਅਜੇਹੇ ਨਿਆਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਅਸੂਲੀ ਮਤ ਭੇਦ ਭੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਨਾਂ ਦਾ ਨਿਆਰਾਪਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜੇਹੇ ਅਸੂਲੀ ਮਤ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ (Philosophy of Sikhism) ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ:

'What is new in Sikhism is not its bits and pieces of which in is made but the form or the whole in which those pieces are synthesized. Such a synthesis in this form never existed before.......... Never has the concept of Maya combined in itself both reality and unreality of the world ...... never before did the Karma become absolutely extinguishable by the Grace of God, never before the Divinity of God and humanity of man were conceived in every human being, never beforc were hell & heaven... abolishedfrom the sphere of religion, never before was, the pessimism of

India replaced by a high optimism in this world of misery and mirth, never before on the soil of India had such a complete metamorphosis taken place, so that jackals were turned into lions and sparrows were emboldened to face the falcons.

ਅਰਥਾਤ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ (ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ) ਦਿਤੇ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਇਸ ਦੇ ਉਸ ਰੂਪ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਉਪਰ ਉਸਰੀ ਹੈ। ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜੇਹਾ ਸੰਗਠਨ ਪਹਿਲੋਂ ਕਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਤਿ ਅਤੇ ਅਸਤਿ ਹੋਣਾ ਇਕਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਲੀਕੀ.........ਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਦਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪਟੀ ਦੇ ਉਕਾ ਹੀ ਮਿਸ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਅਪਨਾਇਆ ਸੀ, ਨ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਤਸੱਵਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਹਰਿ ਇਨਸਾਨ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁਖਤਾ ਇਕਸਾਰ ਰਮ ਰਹੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਨਰਕ ਤੇ ਸੁਰਗ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਭੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਇਸ ਗ਼ਮਾਂ ਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚੜਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਾ ਦਾ ਏਨਾਂ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਅਜ ਤਕ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਿਦੜ ਬਬਰ ਸ਼ੇਰ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਚਿੜੀਆਂ ਅੰਦਰ ਬਾਜਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਆ ਗਈ ਹਵੇ।'

ਸਤਿਗੁਰੂ ਐਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਸ੍ਵੈ-ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸ੍ਵੈ-ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਮਨੁਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਟੇਕ ਛਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਓਟ ਤੇ ਆਸਰਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਬਣਾਵੇ, ਜਿਸ ਅਕਾਲ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣਾ ਦਸੇ। ਇਹ ਭੀ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤ ਦੇ ਜਾਪ ਵਾਲੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਸਰੂਪ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਇ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਨੁਖ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ—'ਡਰੀਐ ਜੇ ਡਰੁ ਹੋਵੈ ਹੋਰੁ, ਡਰਿ ਡਰਿ ਡਰਣਾ ਮਨ ਕਾ ਸੋਰੁ'। (ਗਉੜੀ ਮ: ੧) ਅਤੇ 'ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ। ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਣਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ'। (ਸਲੋਕ ਮ. ੯)

ਚੂੰਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਮਾਤਰ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਭੈ ਮੌਤ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਭੈ ਅਧੀਨ ਮਨੁਖ ਆਪਣਾ ਬਲ, ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਹਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅੰਦਰ ਖਾਸ ਥਾਉਂ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਅਡ ਅਡ ਪਖਾਂ ਤੋਂ ਇਉਂ ਦ੍ਰਿੜਾਈ :

(i) 'ਮਰਣਹਾਰ ਇਹ ਜੀਅਰਾ ਨਾਹੀ' ਅਤੇ 'ਨਹ ਕਿਛੁ ਜਨਮੈ ਨਹ ਕਿਛੁ ਮਰੈ'

(ii) ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਮਾਰਿ ਜੀਵਾਲਿ ਨ ਸਕੈ ਮਨ ਹੋਇ ਨਿਚਿੰਦ ਨਿਸਲੁ ਹੋਇ ਰਹੀਐ'। (ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ)

(iii) ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ। (ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧)

(iv) ਮਰਣੁ ਨ ਮੰਦਾ ਲੋਕਾ ਆਖੀਐ ਜੇ ਕੋਈ ਮਰਿ ਜਾਣੈ । (ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧)

(v) ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ । ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ । (ਸਲੋਕ ਮ: ੧)

(vi) ਜੋ ਕਿਛੁ ਵਰਤੈ ਸਭ ਤੇਰੀ ਰਜਾਇ । (ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧)

ਰਜ਼ਾ ਤਥਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਵਰਤਾਏ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਤਿ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣਾ ਅਤੇ 'ਜੋ ਕੀਤੀ ਕਰਤਾਰਿ ਸਾਈ ਭਲੀ ਗਲ' ਜਾਨਣਾ ਅਜੇਹੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਦਾ ਮਨ ਡੋਲਣੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਐਸੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਪੀੜ ਜਾਂ ਮੌਤ ਭੀ ਡਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ । ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਅੰਦਰ ਇਹ ਨਿਸਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ—

'ਦੁਖੁ ਨਾਹੀ ਸਭੁ ਸੁਖੁ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਏਕੈ ਏਕੀ ਨੇਤੈ ।
ਬੁਰਾ ਨਾਹੀ ਸਭੁ ਭਲਾ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਭ ਜੇਤੈ ।' (ਕਾਨੜਾ ਮ:੫)

ਇਸ ਦਾ ਅਮਲੀ ਸਬੂਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰ ਅਤੇ ਅਜਰ ਗੱਲਾਂ ਜਰ ਕੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ 'ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ' ਦੀ ਧੁਨ ਅੰਦਰ ਟਿਕੇ ਰਹਿ ਕੇ, ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਜਿਥੇ ਇਕ ਵੰਨੇ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਆਏ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀ (Individuality) ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਨਿਖਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਅਸੂਲੀ ਮਤਭੇਦ ਉਘੜ ਕੇ ਪਰਤੱਖ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ।

ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਠਾਕਰ ਤੇ ਦੇਵ ਪੂਜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੂਜਾ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਇਸ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ ।

ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਰਮ ਧਰਮ ਸੰਗਤੀ (Congregational) ਰੂਪ ਲੈ ਚੁਕੇ ਸਨ ਜਿਸ ਸੰਗਤ ਅੰਦਰ ਰਾਜਾ ਰੰਕ, ਉਚ ਨੀਚ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਕਾਰ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਭੀ ਸਾਂਝਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਚਾਲੂ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਤ ਵਰਣ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ।

ਹਰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (priestly class) ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਮਨੁਖ ਤਥਾ ਹਰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਅਪਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇਵੇ ਲਵੇ ।

ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਅਡਰੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਤਥਾ ਬਾਉਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਏ ਮਨੁਖ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਹੋਵੇ ਇਕਸਾਰ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਵੇਦਾਂ, ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਦਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ । ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ

ਧਾਰਮਕ ਰੀਤਾਂ ਤਿਉਹਾਰ (rituals and festivals) ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਹਥੀਂ ਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਘਾਲ ਘਾਲਣ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਊਚ ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਉਂ ਹੀ ਹਥੀਂ ਕੀਤੀ ਹਰ ਕਾਰ ਸਤਿਕਾਰਨ ਯੋਗ ਸੀ। 'ਗੁਰਮੁਖ ਸਭ ਵਾਪਾਰ ਭਲਾ ਜਿ ਸਹਜੇ ਕੀਜੈ ਰਾਮ।'

ਇਤਿਆਦਕ ਅਨੇਕ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿਸੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਡਰੀ ਹੋਂਦ (Individuality) ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਅਜੇਹੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਵਡਾ ਤੌਖਲਾ ਲਾਇਆ, ਖਾਸ ਕਰ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਗ ਗਏ ਤਾਂ ਮੁਤੱਅਸਬੀ ਮੁਲਾਣੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਉਠ ਰਹੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਭੜਕਾ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਪਨੀ ਸ੍ਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ 'ਝੂਠ ਦੀ ਦੁਕਾਨ' ਨੂੰ, ਜਿਸ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੇਵਕੂਫ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮੁਢ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਥਵਾ 136 ਸਾਲ ਪਹਿਲੋਂ ਬੱਝ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਤਕ ਵਧੇਰਾ ਤ੍ਰਾਣ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵੱਲ ਲਗਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਖ ਅਥਵਾ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠਣ ਸਾਰ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ, ਸ਼ਸਤਰ ਬਲ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਸ਼ਸਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਫੜਾਇਆ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਭੀ ਨਿਸਚੇ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਹਨ :

'ਏ ਭੂਪਤ ਸਭ ਦਿਵਸ ਚਾਰ ਕੇ ਝੂਠੇ ਕਰਤਿ ਦਿਵਾਜਾ'

ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਓਟ ਤਕਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ 'ਸਚਾ ਅਮਰ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਸੁਭਾ ਸੂਖਮ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਗ੍ਰਹਿਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਵੇਖਣਾ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਤਖ਼ਤ, ਤਾਜ ਤੇ ਫੁਰਮਾਨ, ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਦਮਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਕ ਸੌ ਗਜ਼ ਤੋਂ ਭੀ ਘਟ ਦੂਰੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਜੇ ਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਨ ਮੰਨੀਏ। ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇਤਾਇਤ ਤੇ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਛਡ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਅਟੱਲ

ਰਾਜ ਵਾਲੀ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਣ ਲਈ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਚਾਈ ਅਤੇ ਜਿਗਾ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਇਸ ਤਖ਼ਤ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜ ਕੇ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਠਾਠ ਦੇ ਪਰਤੀਕ ਲਸ਼ਕਰ ਤੇ ਦਮਾਮਿਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਦੁਨੀਆ ਆਪ ਨੂੰ ਸਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿਣ ਲਗੀ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਝੂਠਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ। ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲੜ ਲਗੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਮੁਥਾਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਹਰ ਅਜੇਹਾ ਮਨੁਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਯਾਨਿ ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਧਰ (Royal Status) ਦਾ ਆਦਮੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਕਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲੋਂ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ ਓਹ ਹੁਣ ਇਸ ਸਟੇਜ ਤਕ ਪੁਜ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁੱਲ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਭੈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਰਿਆਇਆ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਓਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅਤੇ ਡਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ।

ਐਸੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਜੋ ਅਸੂਲ ਇਸ ਹੋਂਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਦੇਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਗ਼ੈਰਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹਾਲਾਂ ਬਾਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਓਹੀ ਮਨੁਖ ਸੁਤੰਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਵੇਖਣਾ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਰਮ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਭ ਥਾਂਈ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਵਸਦੇ ਹਨ :—

'ਹੁਣ ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ ਮਿਹਰਵਾਣ ਦਾ,
ਪੈ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸੈ ਰਞਾਣ ਦਾ ॥
ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਵੁਠੀਆ ਇਹੁ ਹੋਆ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜੁ ਜੀਉ ।'

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਇਹ ਸੀ ਆਦਰਸ਼ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਤੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੂਪ ਸੀ ਖਾਲਸਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਲੰਮੀ ਘਾਲਣਾ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ 1699 ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਵੰਗਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ : ਇਕ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਅਕਾਲ ਨੂੰ : ਦੋਵੇਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਕਬੂਲ ਪਈਆ : (1) ਮਨੁਖਤਾ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਪੰਜ ਸਰੀਰ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਤਲੀ ਪਰ ਧਰ ਕੇ, ਅਤੇ (2) ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਪਰਤੱਖ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਪੰਜ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਮਨੁਖੀ ਰੂਪ ਅੰਦਰ (attributes personified) ਦਇਆ; ਧਰਮ, ਹਿੰਮਤ, ਮੁਹਕਮਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬੀ ਰਹਿਮਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕ ਗਿਆ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ—'ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ' ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ' ਹੈ, ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਸਮੂਹ ਹੈ ਪੰਜ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਲਈ ਖਾਲਸਾ

ਸਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ ਪੰਜ ਗੁਣਾਂ ਦਾ :—

'ਖਾਲਸਾ ਹੋਵੇ ਸਦਾ ਉਦਾਰ ਚਿਤ ॥
ਖਾਲਸਾ ਹੋਵੇ ਸਦਾ ਧਰਮ ਬ੍ਰਿਤ ॥
ਖਾਲਸਾ ਨ ਹਾਰੇ ਹਿੰਮਤ ਕਦੀ ਵੀ ॥
ਖਾਲਸਾ ਰਹੇ ਅਡੋਲ ਤ੍ਰੈ ਕਾਲ ॥
ਖਾਲਸਾ ਪਾਲੇ ਬਿਰਦ ਸਾਹਿਬੀ ਵਾਲਾ ॥'

ਐਸਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ 'ਓਹ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਉਸ ਕਾ ਚੇਰਾ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਤਲੀ ਧਰ ਆਏ, ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਣ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਚੇਲਾ ਹੋਣਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਪਸ਼ਟ ਉਚਾਰਿਆ :—

'ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ' ਅਤੇ 'ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਮਾ ਕਉ ਉਤਪਤਿ' (ਸਰਬ ਲੋਹ)

ਇਸ ਵਿਸਵਾਸ਼ ਨੂੰ, ਕਿ 'ਖਾਲਸਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ' ਹੋਰ ਪਰਪਕਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਜਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗਦੀ ਦੀ ਸਉਂਪਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਪਦ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧੀਨ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪਰਤਛਿ ਰਿਦੈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕੈ ਹਰਿ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਿ ਨਿਵਾਸੁ ਲੀਅਉ' ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਖਾਲਸੇ ਮਹਿ ਹੌਂ ਕਰੋਂ ਨਿਵਾਸ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿਤੀ।

ਅਜ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਅੰਦਰ ਲੋਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਕ ਪੁਰਖੇ ਰਾਜ (absolute monarchy) ਤੋਂ ਗਣ ਤੰਤਰੀ ਰਾਜ ਵੱਲ ਤੁਰ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਚਨਾ 1699 ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤਾਂ ਕੀ, 'ਸਚਾ ਅਮਰ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਅਵਤਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਤੌਰ ਜਮਾਇਤ ਦੇ ਇਸ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪੁਜੇ ਹੋਣ—ਇਹ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਖਾਲਸੇ ਉਪਰ ਹੀ ਹੋਈ। ਅਜ ਭੀ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ 'ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਖਾਲਸਾ' ਸੋ 'ਖਾਲਸਾ' ਪਦ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਰੂਪਣ (concept) ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਅਮਰ' ਅਤੇ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ, ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਹੀ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

'ਕਿਸ ਹੂੰ ਕੀ ਇਹ ਕਾਣ ਨ ਧਰੈ ਹੈ
ਰਾਜ ਕਰੈ ਇੱਕੇ ਲਰ ਮਰੈ ਹੈ'

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਕਥਨ ਭੀ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ :

'ਇਨਹੀਂ ਸੇ ਰਾਜੇ ਉਪਜਾਊਂ, ਰਾਜ ਕਰਨ ਕੀ ਨੀਤ ਸਿਖਾਊਂ,
ਇਨਹੀਂ ਕੋ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾਊਂ, ਤਬੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊਂ'

ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੀ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ 'ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ ਆਕੀ ਰਹੈ ਨ ਕੋਇ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉਸ (concept) ਨੂੰ ਅਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ, ਇਸ concept ਵਾਲਾ ਖਾਲਸਾ ਨਿਰਾ

ਇਕ ਸੰਗਠਨ ਜਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਥਾਪ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਤੇ ਟੁਟਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ—ਖਾਲਸਾ ਇਉਂ ਨਹੀਂ—ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ (Force) ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਡੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ।

ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਭਾਰੇ ਇੰਜਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਵਡੇ ੨ ਪਿਸਟਨ, ਵੀਲ, ਸ਼ਾਫਟ ਤੇ ਰਿੰਗ ਭੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਨਟ ਬੋਲਟ ਤੇ ਕਿੱਲ ਕੱਕੇ ਭੀ। ਇੰਜਨ ਦਾ ਹਰ ਵਡਾ ਛੋਟਾ ਪੁਰਜ਼ਾ, ਇੰਜਨ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਰਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੰਜਨ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਪੁਰਜ਼ਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵਡਾ ਕਿਉਂ ਨ ਹੋਵੇ ਨਿਕੰਮਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਇਸ ਨੇ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਕਦਰ ਪੁਆਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਫਿਟ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਕਦਰ ਪੁਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇੰਜਨ ਦੇ ਹਰ ਪੁਰਜ਼ੇ ਵਾਂਙ ਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਜਤਵ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਹੈ ਪਰ ਕੇਵਲ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਸਮੋਇਆ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਓਹ ਉਘੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ (force) ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੋ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਟੱਬਰ ਹੈ ਇਕੋ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਚੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕੋ ਥਾਂ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪੁਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਸੀ ਹਨ, ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੁੱਲ ਤੇ ਕਿਰਤ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਧੋਤੀ ਮਾਂਜੀ ਸਾਫ (clean) ਸਲੇਟ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਅਕਸ ਉਤਾਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮਾਡਲ (model) ਹੈ–ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਹੈ–ਜਿਸ ਸਰੂਪ ਅੰਦਰ ਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਢਲਣਾ ਹੈ—ਇਉਂ ਢਲਿਆ ਹਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਖਾਲਸਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਹਰ ਜ਼ੱਰਾ ਭੀ ਸੋਨਾ ਹੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇਉਂ ਖਾਲਸੇ ਵਾਲੀ ਕੁਠਾਲੀ ਅੰਦਰ ਸੁਧ ਹੋਇਆ ਹਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਜੀ ਜਾਗੀਰ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਰੂਪ ਅੰਦਰ ਸਮੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਫੋਰਸ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਵਡਿਆਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਕਰਤਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੰਨ 1469 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1699 ਤਕ 230 ਸਾਲ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਿਖਰ ਖਾਲਸਾ ਸੀ, ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਆਈ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਿਆਰਾਪਨ (Individuality) ਦਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਨਿਆਰੀ ਹੋਂਦ ਸੰਨ 1699 ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਉਘੜ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਜੋ ਤਸੱਵਰ ਸੀ ਉਹ 'ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੋਜ' 'ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ' ਹੋਣ ਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਰੂਪ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਨਿਸਚੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਉਹੋ ਰੂਪ ਸੀ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਅਥਵਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭੰਨ ਤੋੜ ਦੇ 'ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ' ਰਹਿਣਾ, ਸਿਰ ਪਰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣਾ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜਪੂਤੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਤੇ ਕਛਹਿਰਾ ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਸੀ। ਕੰਘਾ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਅਤੇ ਵੀਣੀ ਪਰ ਪਹਿਨਿਆ ਲੋਹੇ ਦਾ

ਕੜਾ ਉਸ ਗਾਨੇ ਦੀ ਹਰ ਹਮੇਸ਼ ਚਿਤਾਉਣੀ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਯੁਧ ਖੇਤਰ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਭੈਣਾਂ ਪਹਿਨਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਬਾਣਾ ਹੀ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ' ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੌਜ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲਾ (initiation) ਖੰਡੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਮਨੁਖ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘ' (ਸ਼ੇਰ) ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁਖ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ' ਅਰਥਾਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਜੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਲੜੀ ਅੰਦਰ ਪਰੁਚਿਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਬਣ ਜਾਣਾ ਅਜਿਹਾ ਤਸਵੱਰ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਡਰ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਚਾ ਅਮਰ ਸਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਬੰਨ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਐਸੇ ਮਨੁਖਾਂ ਲਈ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਨਿਸਚੈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਹਨ :—

(1) ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨਾ ਟਰੋਂ।
(2) ਨ ਡਰਉਂ ਅਰਿ ਸੋਂ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋਂ।
(3) ਨਿਸਚੈ ਕਰਿ ਆਪਣੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ।
(4) ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉਂ ਗੁਣ ਤਉ ਉਚਰੋਂ।
(5) ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈਂ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋਂ।

'ਖਾਲਸਾ' ਪਦ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪਣਾ (concept) ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ 'ਸਰਬ ਲੋਹ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

'ਉਪਮਾ ਖਾਲਸੇ ਜਾਤ ਨ ਕਹੀ' ਅਤੇ
'ਪ੍ਰਭੁ ਮਹਿ, ਮੋ ਮਹਿ, ਤਾਸ ਮਹਿ ਰੰਚਕ ਨਾਹੀ ਭੇਵ'

ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਓਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਸੰਗ ਹੈ' ਇਹ ਅਜੇਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ 'ਜੋਗੀ ਕਉ ਕੈਸਾ ਡਰ ਹੋਇ' ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਮਨੁਖ ਦਾ ਮਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅੰਦਰ ਜੁੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਰਹੇ ਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ, ਓਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਤਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨਾ ਜੇਰਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਓਨਾ ਵਧੇਰਾ ਮੇਰਾ ਮੁਖ ਉਜਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁਧ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅੰਦਰ ਲੜ ਰਿਹਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਮੇਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੁਆਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੂਝਣਾ, ਵੇਖੋ ਖਦਰਾਨੇ ਦੀ ਢਾਬ ਕੰਢੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟਕਰਨਾ। ਸੰਨ 1764 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਨਗਿਣਤ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨਜ਼ਰੀ ਨ ਪਿਆ। ਅਚਨਚੇਤੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਕੇਵਲ

ਤੀਹ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਅੰਦਰ ਸਨ, ਭਬਕ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਉਪਰ ਟੁਟ ਪਏ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਖੀਂ ਡਿਠੇ ਹਾਲਾਤ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜੰਗ ਨਾਮੇ' ਅੰਦਰ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

'ਨ ਕਰਦੰਦ ਯਕ ਜ਼ੱਰਾ ਏ ਤਰਸ ਬਾਕ।
ਨ ਖੌਫੇ ਕਤਲ ਓ ਨ ਬੀਮ ਅਜ਼ ਹਲਾਕ।'

ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਭਰਾਉਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਹਥੋ ਹਥ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਕਾਮ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਨ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਵਾਰਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਾ ਇਕ ਤਸੱਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਇਕ ਯਥਾਰਥ ਸਚਾਈ ਸੀ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਭੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੀ ਤਸੱਵਰ ਸੀ। ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰੋਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਮਹਾਨ ਤਸੱਵਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਬਾਬਰ ਦੀ ਜਾਬਰ ਸੈਨਾ ਹਥੋਂ ਨਿਹੱਥਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਹੁੰਦੇ ਤਕ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਅਗੇ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ 'ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ' ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਹਾ ਸੀ 'ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ। ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ' ਗੁਰੂ ਵਿਚਾਰਾ ਧਾਰਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਉਗਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਜੋੜ ਅੰਦਰ ਜੁੜਿਆ ਹਰ ਬੰਦਾ ਨਾਮੀ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਬੀਰ ਭੀ; ਸੰਤ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਭੀ, ਜੋਗੀ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਰਾਜਾ ਭੀ, ਦੁਨੀਆਦਾਰ ਗ੍ਰਹਸਥੀ ਭੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਭੀ। ਮੌਤ ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੁਖ ਜਿਸ ਦਾ ਦਾਰੂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਸੁਖ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਨ ਕਰ ਸਕਣ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰੇ, ਵੰਡ ਕੇ ਛਕੇ ਅਤੇ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਤੱਕੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਮਨੁਖਤਾ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਤਕ ਮਜ਼ਲੂਮ ਨੂੰ ਜਾਨ ਪਵੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਭੈ ਖਾਵੇ, ਜਿਸਦੀ ਨੁਹਾਰ ਹੀ ਉਕਤ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਨੁਹਾਰ ਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ 'ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ' ਅਤੇ ਸਿਰ ਪਰ ਦਸਤਾਰ। ਐਸੀ ਸੀਰਤ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਵਾਲਾ ਹੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ' ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸਵਈਏ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :—

'ਜਾਗਤ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸ ਬਾਸਰ, ਏਕ ਬਿਨਾ ਮਨ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ।
ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਜੈ, ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਟ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ।
ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਯਾ ਤਪ ਸੰਜਮ, ਏਕ ਬਿਨਾ ਨਹਿ ਏਕ ਪਛਾਨੈ।
ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈਂ, ਤਬ ਖਾਲਸਾ ਤਾਹਿ ਨਖਾਲਸ ਜਾਨੈ।'

(੩੩ ਸਵੱਯੇ ਪਾ: ੧੦)

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਦਾ ਜਗ ਪੈਣਾ ਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ॥
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ॥

ਖਾਲਸਾ ਨਿਰੂਪਣ

ਇਹ ਟਰੈਕਟ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ :

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਟਿਆਲਾ
2. ਸਿਖ ਕਲਚਰਲ ਮਿਸ਼ਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕੈਲੜ 15 ਸੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
3. ਇਨਸਟੀਚੂਟ ਔਫ ਸਿਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ 100, ਸੰਤ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ
4. ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭਾ ਡੇਹਰਾਦੂਨ (ਯੂ.ਪੀ.)
5. ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋਡ, ਧੰਨਬਾਦ (ਬਿਹਾਰ)
6. ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਏਪੁਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ)
7. ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜਾਇੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ 35 ਪਬਲਿਕ ਪਾਰਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਨਗਰ
8. ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸਲ ਕਲਾਥ ਹਾਊਸ ਤਹਿਸੀਲ ਰੋਡ ਜਗਰਾਉਂ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ
ਪਟਿਆਲਾ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ
ਅਕਤੂਬਰ 1972

ਛਾਪਕ :
ਨਿਰਬਾਣ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼
ਖਾਲਸਾ ਮਹਲਾ,
ਪਟਿਆਲਾ।